

2013

249
302

ПЕТРО. ПОДОЛЯН
ПЕРЕДАЕТНИК
«СВ. Крестина»

N° 145 - I
2613.

~~Ч. 243~~

= ПЛЯТОЖ =

- ОБОРОНА СОКРАТА -

переклав і пояснив :

В. КМИЦИКЕВИЧ.

т. 306

Відбитка зі шкільного звіту.

Ціна 70 сот.

Дохід на школу анальфabetів.

ПЕРЕМИШЛЬ

З друкарні И. Стийфого.

1903.

Nr inwent. 2613.

1 Platom = 83

Слово про попередників Сократа, про єго жите, науку і процес
появить ся в окремиї книжці.

В. К.

Плятонова

Оборона Сократа.

І. Яке на вас, Атенці, вражінє зробили мої обвинителі — не знаю; таж я й самий з їх бесіди омало-що та не спізнав себе; так досадно промовляли! А прецінь правди — так би сказати — ні слова не повіли. А найбільше одно у них мене зачудовало із тої богатої ложи; ось те, де мовили, що треба матись вам на осторозі, щоби я вас у блуд не ввів, я — бесідник великий!... Та бо здобутись на таку безличність, як зараз викажу їм в самім ділі, коли стане ясно, що ані крихти не великий з мене бесідник, се, кажу, крайна вже у них безличність! — хиба що бесідником великим зовуть они того, хто правдомовний; бо если так понимають, то я згодивбись стати бесідником, лиш не під їх міру!

Отже они, як мовлю, або лиш де-що, або такой ні слова правди не повіли; та ви від мене почуєте щиру правду.

Та все такой, сїй Богу, Атенці, не вчуєте промови закрашеної словами та зворотами, так як їхня, ні краснорічивої, а вчуєте простий говір та й слова звичайні. Бо я пересьвідчений в правді своїх слів і нехай ніхто з вас не думає інакше! таж прецінь не ялось би зовсім, горожани, мені в таким віці, немов молодикови добирати слів, стаючи перед вами. За те дуже прошу у вас, Атенці, сего й домагаюсь: Коли почуєте, як саме тою бесідою я боронюсь, якою звик говорити чи на базарі чи по крамницях, — де богато із вас мене чуло, — або й де-інде, — ні дивуйтесь, ні роптайте за-для того! Бо ось як оно:

Тепер я в-перве станув перед судом на сімдесятім році житя свого; тож зовсім природно чужа для мене бесіда тутешна. Так отже будь я справді чужинець, то ви чейже вибачилиб мені, еслиб я таким словом та способом промовляв, з яким зжив ся. Тож і тепер я прошу у вас сего, що бачу й годить ся: дозвольте мені як раз на свій лад говорити — бо може бути він є гірший, а може й ліпший, — та на саме те глядіть і майте позір, чи правду я говорю або й ні! бо се річ судії, а речникови говорити правду.

II. Тож перше всего повинен я, Атенці, відповісти на перші ложні заміти тай першим обвинителям, опісля на пізнійші заміти та й обвинителям пізнійшим. Бо мене багато людей обвинувачувало перед вами і то здавна вже від многих літ, а правди ані слова не повіли. Тотих я більше бою ся, чим Анїта і его товаришів, хоч і они також непевні, але тамті ще більше є непевні, горожани: они се многих з вас ще за-молоду захоплювали в свої руки та баламутили та мене обвинувачували кажучи: що єсть якийсь Сократ, мудрагель, що займає ся надземними появами та слідить за тим усім, що під землею дієсь та з чорного робить біле. Они то, Атенці, тії розсївачі таких вістий, є мої небезпечні обвинителі; бо слухачі гадають, що ті дослїдувателі вже навіть і в богів не вірять. Крім того є тих обвинителів багато і довгий час вже обвинувачували а надто ще в такім віці до вас промавляли, в якому найлегше ви могли дати віру, /бо хлопцями ще були, а деякі із вас ще й дуже молоденькі — а розумієсь позаочно обвиняли, та боронитись не було кому. А найдивнійше з всего ось того, що навіть імена їх годї знати та назвати, окрім случайно якого то писателя комедий; а сила-ж то їх з зависти та для клевети обаламучували вас, а знову тії збаламучені опісля вже й самі ще й других баламутили — до них усіх приступу нема ніякого! бо-ж навіть годї кого з них сюди запізвати, ані кому з них виказати лож, а треба конче, розумієсь, немов з якими марами боротись в своїй обороні та виказувати лож, хоч ніхто одвіта не дає.

Затим прийміть і ви, як мовлю, що я двояких маю обвинувателів: одні тоті, що власне запізвали, а другі тамті здавна, що о них говорю, та майте те на думці, що мушу перше тамтим відповісти, бо й ви вперед онтих чули обвинувателів і то далеко більше, чим сих пізнійших.

Добре — тож маю боронити ся, Атенці, та взятись вибити вам з голови ті клевети і то за так короткий час, яких ви за довгий час наслушались.

Та я бажав би собі того, коли вже оно ліпше і для вас і для мене та очиститись перед вами. Але гадаю буде трудно і зовсім для мене не тайна, як річ стоїть. Та дій ся божа воля, а законам треба повинуватись і боронитись!

III. Пічнемо отже з початку: які то закиди тоті, що з них пішла на мене лиха слава, а їй повірив Мелет та подав на мене ту жалобу? Добре — але якимиж то словами мої клеветники мене оклеветали? Треба собі пригадати їх жалобу, немов справдішних обвинителів: „Сократ провиняєсь і пусту роботу робить тим, що слідить явища підземні та надземні та з чорного робить біле і саме того навчас других“. — Так якось звучить она. Та бо і ви

самі те бачили в одній Аристофановій комедії¹⁾: якийсь Сократ там вештаєсь і розказує, що воздухами ходить та і багато інших небилиць плете, а з того я ні хочби одного словечка не второпаю. Та я не мовлю наче би з легковаженем про те знанє, если лише хто знаток в тому. — Коби лиш Мелет знову не закинув мені так великий злочин! — Алеж бо мене, Атенці, такі справи зовсім не обходять. А за свідків премного з вас самих я ставлю та гадаю, що годить ся вам поучити одним других і розповісти одні другим, хто лише слухав коли небудь мого слова; а много таких між вами; повіжете отже собі, чи чув хто з вас коли небудь хоч би словечко одно о таких річах в моїх розговорах; а з сего ви зміркуєте, що таке оно і з иньшим, що про мене свѣт говорить.

IV. Та бо і в тому навіть не ма слова правди, ні навіть если ви чули від кого-то, що я беру ся виховувать людий та гроші правлю — і те також не правда. — Та в-прочім бачить ся мені річ гарна, если хто чуєсь в силі виховувать людий, як ось то Горгій Леонтинець та Продик Кейский та Єлейский Гіпій; бо всякий з них, горожани, ходить по всіх містах, та підмавляють молодих людий, що можуть даром приставати з крайнами, з ким хто хоче, ось їх они підмавляють зірвати товариство із тамтими, а до них самих пристати, платити їм гроші а надто ще й до вдяки почуватись. Та бо ще й иньший є ту вчений з Паросу родом; він гостем в нас, як зачував я; бо случайно стрінув ся я з чоловіком, що заплатив софістам більше гроша, чим иньші всі разом, себ то з Калієм Гіпоніковим²⁾. Тож его спитав я, бо є у него два сини —: Каліє, кажу я, если б твої синове були лошаки чи там бички, так знали би ми вибрати їм та згодити доглядача якого, що мавби виплекать, як слід, їх питому вдачу; а був би се який там з конюхів чи з господарів; тепер же, скоро они люди, якого надзирателя гадаєш їм узяти? Хто се в такій штуці чисто людській та громадській є знаток? бо думаю, ти маючи синів розважив се. Є такий питаю я, чи ні?

І овшім! каже він.

¹⁾ Аристофан: великий писатель комедий в Афинах, строгий консерватив і тяжкий ворог софістів та всякого нового, вольного слова, виставив Сократа на посміх в своїй комедії „Хмари“, що появилася на сцені в-перше р. 423. до Хр.

²⁾ Калій, атенський горожанин, славив ся родом та багатством, віден загально прозваний „богачем“. Его дїм, один з найбогатших та найвдичавіших в Афинах був отвертий усім знатним людям сторовським, був приютом головно софістів, як те живо змалював нам Плятон в своїм „Протагорі“⁴⁾. —

В нашій розділі маєм пробку того, в який спосіб Сократ начинав та вів свої розговори. —

Хто се, питаю, та відки родом, за кільки вчить?

Ев'ен¹⁾, каже, Сократе, з Паросу родом, за пять мін²⁾!

І я благословив Ев'ена того, коли лише на правду знає тоту штуку, а за таку мірну ціну навчає. Таж я й самий чванив ся би і величався би, если б я таке вмів; коли бо не вмію, Атенці!

V. Так може де-хто з вас замітить: Але-ж Сократе, яка-ж то та твоя робота? Відки взялись ті клевети на тебе? Та-ж прецінь творив би ти так як другі люди, ніяким чином не пійшло би про тебе стілько слави та обмови. Так розкажи нам, що се єсть, що-би ми над тобою не творили самосуду!

Хто таке мовить, гадаю, справедливо мовить, і я старатись му пояснити вам, що таке мені нанесло лиху славу та обмову. То-ж слухайте, хоч може декому із вас здаватись ме, що я на сьміх говорю, але будьте певні: щиру правду вам повім. — Бо я, Атенці, за ніщо иньше, лиш за якусь то мудрість напивав собі такої слави. — Та за яку се мудрість? Се безперечно людска мудрість; бо в самім ділі, бачу, знаю таку мудрість, а ті, про яких я власне мовив, вже якусь надлюдску мудрість будуть мати, — або о тім нема що й говорити. Бо я бодай такої зовсім не знаю, а хто се мовить, ложно мовить, та лиш очернити мене хоче. Та не роптайте, Атенці, ні хоч би вам навіть здавалось, що з горда говорю; бо не свої повім слова, що маю повісти, а покличусь на речника достовірного у вас. Бо на сьвідка мудрости своєї, чи в самім ділі є се мудрість і яка она, поставлю вам того дельфійського бога³⁾. Бо Хайрефонта чей знаєте; се був товариш мій, ще за-молоду належав до народної партії, з вами пішов на те заточе-

¹⁾ Ев'ен, ліричний поет і софіст, ближше не звісний; але можна внісати вже в оплати за науку, що був се один з мірніших софістів.

²⁾ Монети звичайні в Атиці були: талант, міна, драхма, оболъ. — 1 оболъ = 13¼ h.; 6 оболъ = 1 драхмі = 80 h.; 100 драхм = 1 мін = 80 корон; 60 мін = 1 талантви = 4800 к.

5 мін (= 400 к.) по словам Сократа се мірна оплата за науку. Як знаєм визначні софісти прим.: Протагор, Горгій, Продик веліли собі платити за науку по 100 мін, а навіть і більше.

³⁾ Дельфійский Бог се: Фойб-Апольон, бог сонця і світла, відеи его їм: яєний, світлий (Фойб). Він посилає людям сонце правди; віщує їм волю свого вітца Зевеса, що має бути для них сьвятим законом; храниє тих, що бережуть законів божих та людських, а не послухних карає, досягає їх плучними стрілами своїми, насилає на них недуги, понести та нечаяну смерть; так се бог ладу і порядку, бог мести і кари, бог з луком та стрілами (Апольон).

Благодатне світло Фойба-Апольона родить в серци чоловіка живе чувство євободи та втіхи, усї ті піднесл думки та глибокі почуваня, які вилівають ся в пієні, в музиці; так се батько поєтів, кобзарів та віщунів, котрим подає вдихновене та силу віщованя; се бог з лірою в руках. Его все відаюче око видить скрізь да-

не¹⁾ та й з'явив повернув. А чейже знаєте, який був Хайрефонт, який завзятий, на що лиш наважив ся. Так він се раз прибувши в Дельфи посьмів в пророчні таке поспитати: — та не роптайте горожани на те, що мовлю — бо спитав ся на правду: чи є хто мудрійший від мене?

Отже Пітія дала одвіт, що мудрійшого не має нікого, а те вам посьвідчить ось сей єго брат, бо той помер вже.

VI. А розважте-ж, до чого се говорю! Та бо маю пояснити вам, відки то пішли на мене ті клевети. Бач почувши ті слова, став я міркувати ось як: Що таке говорить Бог, та яку се загадку загадує? таж прецінь я ні крихти не відчуваю себе мудрим; так щож таке говорить, кажучи, що я ось наймудрійший? бо чейже не о-шибаєсь, таж не ялось єму. І довгий час не знав я собі ради, що таке говорить, а відтак ледви-це-ледви став провірювать тоті слова ось як:

Пішов я ід одному з тих, що то на мудрих подавали, міркуючи собі: тутки, сли вже де, опрокину віщбу тай викажу пророчни, що ось то сей мудрійший єсть від мене, а ти мовила єси, що я! Як став я мірити єго — по імени звать зовсім нема потреби, досить того, що був се один з політиків, а взявши єго на допити, відніс я таке вражінє Атенці: — як став я з ним на розговори, то переконав ся, що чоловік той видає ся мудрим і богато иньшим людям та найбільше собі самому, а в самім ділі не такий він. Та опісля старав ся я виказувать єму, що хоч то видає ся мудрий, та не такий він. Відси отже і в него я попав в ненависть і в многих присутних. Так отже на відхіднім сам про себе міркував я, що від того чоловіка я таки мудрійший. Бо бачить ся

деко-широко; він знає все, що було єсть і — буде; устами вішунів та пророків віщує людям будуче. Найбільше славилась святиця та пророчни Фойба-Апольона в Дельфах в Фокиді, на полудневім експорті Парнаського верху. Над самою челюстію в найглибнім (недоступнім) та найсвятійшим місці храму (ἄδουον), стояв золотий триїжок (τρίπους), а на него садовилась вішунка Пітія. Ся єрейка запоморочена ви-парами, що добувались з челюсті, виказувала якісь відірвані слова; ті слова списували єреї (προφῆται), повязували їх в одну цілість, а опісля укладали в формі гексаметру одвіти для питаючих ради в пророчні. Ті одвіти пророчні були звичайне темні та двозначні, але нераз і складні та дотенні; бо-ж єреї-дельфійські мали велике знанє та досвід, знали умовини соціальні та політичні в Греції. — Одвіти дельфійської пророчні мали великий вплив на домашні та громадські справи Геленців, на їх постанови та інституції, на міжнародні відносини, на закладанє осад.

Хайрефонтони мала Пітія дати такий одвіт: „Зі всіх людей наймудрійший Сократ“ (Диоген Лаерт. II. 37.), або по иньшій версії: „мудрий Софокль, мудрійший Евріпід, та наймудрійший зі всіх людей Сократ“ (Схолия до Арістофанових Хмар, ст. 144).

¹⁾ Олігархи прогнали з краю визначних з поміж демократів р. 404.; они вернули в вісім місяців опісля.

ані один із нас обох нічого не знає, як слід, алеж він видаєсь тямущим, хоч і не тямущий, а я як не є тямущий, так і не маю себе за такого. Так ось бачу, саме о тую бодай одробину мудрійший я від него, що навіть не приписую собі, чого не знаю. Відтак пішов я до иньшого з тих, що уходили за мудрійших від тамтого, і в тім самім переконав ся я; а відси я попав в ненависть і в него і у многих иньших.

VII. По тім ходив я вже по черзі, та хоч і бачив серед суму та тривоги, що я попав в ненависть, то з тим усім вважав я сьвятим довгом: божу справу ставити висше всего. Так треба було йти провірювать, що таке пророчня мовить, по всіх онтих, що мали себе за тямущих. Та на псію кров¹⁾ кленусь, Атенці! бо мушу вам повісти правду; в самім ділі лучилось мені от що:

Як став я провірювати боже слово, то ті, що мали найбільшу славу, видались мені найбільшими неуками, а иньші, що вважались за менше понятливих, видались мені більше спосібними розумувати. Уже-ж мушу я вам розповісти про свою вандрівку, яку відбував, немовби тяжкі муки, щоби віщба для мене стала не похитна. Бо від політиків пішов я між поетів і трагічних і дітирамбічних та і иньших, а чейже тут прихоплю себе на тім, що ось я менше просьвічений від них. Взяв я отже в руки їхні письма, що по моїй думці були як найкрасше оброблені, та розпитував їх самих, що таке хотіли в них повісти, щоб я також де-чого від них навчив ся. Та встид мені, горожани, повісти вам правду; а повісти треба. Ось так — сказати правду — майже всі присутні пояснювали ті письма красше, чим саме тоті, що їх написали. Отже переконав ся я і про поетів одним словом, що не мудростию они творили свої твори, а даром природи й одушевленем, не мовби віщунни та ворожбити; та-ж бо й тоті говорять богато гарного, а не розуміють нічого з того, що говорять. Якось таке вражінє зробили на мене і поети. Та разом спостеріг я, що за-для творчости своєї вважались они і в иньшому за наймудрійших, а в самім ділі не такі були. Так відійшов я відси пересьвідчений, що саме тим висший я від них, чим і від політиків.

VIII. Так ось в кінци пішов я між ремісників; бо мені самому стало ясно, що — правду сказавши — нічого не вмію, а в них — знав я, чей же найду людий, що то вміють богато гарного. —

¹⁾ Сократ дуже рідко кляв ся богами; щоб оминати звичайних формулок клятьби божим іменем, було в него звичаєм клястись на „псію кров“.

По словам традиції Сократ пішов в тім вагяді за голосом праведного Радаманта, що то зборонив землякам клястись богами, а дозволив радше клястись гускою, пеом та бараном, бач, щоб не ваввати всюди імени божого. (Schol. Plat. i Suid. s. h. v.)

І в тому не завів ся ; адже-ж вміли они, чого я не вмів, і в тому були мудрійші від мене.

Але-ж переконав ся я Атенці, що ті добряги — ремісники ту саму хибу мають, що й поети; усякий з них вже тим самим, що майстром був в своїй штуці, вважав ся тоже в иньших річах і то дуже важних за наймудрійшого і ся їхня хиба затемнювала мудрість; тож во імя пророчні питав я сам себе, що волів би я: чи остатись таким, як є, ні мудрим, як їхня мудрість, ні глупим, як їх глупота, — чи може мати одно й друге, як се они мають. — Ось відповів я сам собі та і пророчни, що ліпше мені буде: остатись вже таким, як є. —

ІХ. Саме з онтих допитів, Атенці, спала на мене широка ненависть і то вельми тяжка та завзята, а відси пішло багато тих клевет і пішла про мене слава, що я мудрець. Бо звичайне присутні при допитах гадають, що в мені тота мудрість, якої не признавав я другим. А тимчасом, громадяни, бачить ся мені один лиш Бог є в самім ділі мудрий і віщобою тою таке розуміє, що всяка людска мудрість або лиш мало що, або й ніщо не варта. І видко в тих словах не має на думці Сократа, а навів моє імя лиш приміра ради, не наче б мовив: Люди, той між вами наймудрійший, хто як Сократ пізнав, що єго мудрість справді нічого не варта.

А те саме я ще й тепер усюди вештаючись розвідую й провірую во імя Боже, скільки разів бачу хто з краєнів чи з сторонських на мудрого подабає. А скоро покажесь, що не такий він, стаю по божій стороні та заявляю, що він не мудрий. Та при тім занятю не стало вже мені часу зайнятись ні яким громадським ділом, о чім вартаби згадати, ні то домашними ділами, а в крайнім вбожестві живу за для божої служби.

Х. А єще й ті молоді люди, мої товариші, що мають найбільше свобідного часу, сини перших богачів, з власної охоти радо слухають, як бере ся людий на допити, они й самі частогусто за моїм приміром беруть других на допити; а опісля — бачу — находять велику силу таких людий, що вважають ся за знатоків якихось, а мало що, або й нічого не знають. Відси отже ті допитувані сердять ся на мене, не на них, та голосять, що який там Сократ великий лиходій та молодіж гіршить; а поспитаєш в них: яким то робом та наукою якою, не мають на те що повісти, аджеж не знають; а щоб не зрадити безрадности своєї, підносять вже готові заміти супроти всяким фільозофам, себ то появи на небі й під землею та невіру в богів та подаване чорного за біле, бо правди, гадаю, не хотіли б повісти, що ось то виходить на яву, як то они приписують собі знане, а зовсім єго не мають. А що, о скільки знаю, є се люди честилюбиві і

загонисті, та ще й багато їх, а безнастанно та досадно про мене говорять, тож набили они ваші уха вже здавна важкими клеветами.

Відси і Мелет накинув ся на мене й Анїт та і Лікон, ось то Мелет сердитий за поетів, Анїт за ремісників і політиків, а за бесідників Лікон.

В виду того, як на початку я мовив, дивно мені було б, коли б я в силі був за так короткий час вибити вам з голови онті клевети, так широко розсіяні. —

Ось вам, Атенці, правда! а мовлю так, що нічого перед вами не закрив, ні затаїв. — А прецінь знаю майже певно, що саме через те я роблю собі ворогів; се власне й доказ, що правду мовлю, та що тут жерело клевет на мене, тут причина! І чи тепер, чи пізнійше доходить мете того, спізнаєте, що таке оно...

XI. Отже супроти замітів тих перших моїх обвинувателів ся оборона буде достаточна перед вами. А від Мелета „того добродія й патріота,“ як зове себе, та від пізніших обвинувателів тепер стану боронитись.

Ось бо знову, неначе б то були зовсім иньші обвинувателі, возьмім під розвагу їх заприсяжену жалобу, а звучить она так якось: „Сократ — мовить — провиняєсь в тому, що молодіж псує та не вірить в богів, признаних у краю, а в иньші нові божества.“ Ось така тота жалоба.

Та провірмо кожду точку сеї жалоби. —

Отжеж мовить, що я виноватий в тому, що молодіж псую. А я, Атенці, мовлю, що Мелет виноватий в тому, що з правди собі шуткує та легкодушно втягає людий в процеси удаючи, будь то б щиро єму лежала на серци справа, яка єго ніколи ніщо не обходила. — А що оно справді так; старатись му і вам се вказати.

XII. Ходи-но блисше д'мині Мелете, скажи: Правда¹⁾, ти дуже вважаєш на те, щоб молодіж ставала як найліпша?

„А вжеж“.

Нуже тепер повіж тим судіям: хто се єї поправляє? бо очевидно знаєш, таж се лежить тобі на серци! Бож вишукавши того, як мовиш, гіршителя позиваєш мене тутки та обвинувачуєш. Так нуж назви такого, хто поправляє та покажи їм: хто се!

Видиш Мелете, ти мовчиш і не знаєш що повісти! А прецінь чи не сором се бачиш для тебе, чи не достаточний доказ на те, що ти зовсім, як мовлю, не дбав єси о ту справу?

Але-ж скажи добродію: хто на лучший путь наводить?!

„Закони!“

¹⁾ В сім розділі маєм прегарну пробку Сократової іронії.

Та не о те, любчику, питаю, лише який то чоловік? Такий, що перше й саме те знає, то єсть закони!

„Ті судії, Сократе!“

Як мовиш Мелете? Они се в силі виховувати молодіж, они їх поправляють?

„Зовсім так!“

Чи всі так загалом, чи лиш одні з них, а другі ні?

„Всі загалом!“

Славно мовиш, кленусь Герою¹⁾, та тьму велику маєш тих добродіїв!

Та що дальше? Ось тії слухачі, поправляють, чи ні?

„І они!“

А члени ради?

„І члени ради!“

А чейже Мелете, ті члени народних зборів та не псують молодших! Чи они всі загалом також їх поправляють?

„Також!“

Отже крім мене усі Атенці, бачу, поправляють як слід, а я один псую їх; чи так кажеш?

„Зовсім рішучо те кажу!“

Гірку-ж мою недоленьку спізнав еси... Та відповіж мені! як тобі здає ся, чи з кіньми теж таке буває: чи всі люди їх поправляють, а один якийсь псує їх? чи може противно: один якийсь або

¹⁾ Гера: матір богів, займала між олімпійськими богами найперше місце; се богиня ладу й гараду та вірности в подружжю. — Клятьба іменем Гери, се клятьба велика.

Рада в Атонах (*βουλή*) складалась первісно з 400, а після реформи Клейсте-на з 500 членів, радників (*βουλευται*) по 50 з кожного з 10-и округів Аттики зв. *φύλαι*. Радників вибирали жеребом з поміж горожан, що мали висше 30 літ життя та мали повне право горожанства. Відділ або секція з 50 радників, вибраних з 1. округу звалась пританея, (*φυλή πρωτανέουσα*) а її члени пританами (*οί πρωτάνεις*). Кожда пританея радила черев 35 або 36 (в переступнім році 38—39) днів. Що тиж-день вибирали жеребом із пританеї 10 передових мужів (*πρόεδροι*), щось в роді комісії, а ті знова вибирали що день жеребом одного з поміж себе головою або председаателем ради (*ἐπιστάτης*), що мав провід в радї та доглядав ладу і порядку в нарадах.

Місцем зборів ради був будинок зв.: *θόλος*, недалеко громадского будинку (думи), де притани мали приют і харч (відси зв.: *πρωτανεϊον*).

Мали ту приют і горожани вельми заслужені для держави, деякі висші урядники і сторонські послове.

Членом народних зборів міг бути кождий горожанин Атевський з дмаїцятим роком жита і з повним правом горожанства (*ἐπίτιμος*).

Скоро по словам Мелета судї і члени ради та народних зборів і присутні при розправі всі загалом поправляють молодіж, то відси й виходить — як каже дальше Сократ — що в усі Атенці крім него одного пособляють молодежи, лиш він один гіршять її. А опісля вже і виказує Сократ, що думка Мелета не мыслима.

зовсім не многі є в силі їх поправляти, онті конюхи, а багато люда, скоро ходять коло коний та уживають їх, то їх псують. Чи не так буває, Мелете, і з кіньми і загалом з усіми иньшими животними? Зовсім так, чи ти і Анїт притакуєте або й ні; бо велике щастє малаби молодїж, еслиб то правда, що один єї гіршить, а всі иньші їй пособляють. Та бо ти, Мелете, даєш достаточний доказ на те, що ніколи не дбав єси про молодїж і наглядно виявляєш свою байдужність, що зовсім тебе не обходило те, о що мене позиваєш.

XIII. А єще повіж нам, Мелете, на Зевеса¹⁾, що ліпше: чи жити між горожанами чесними, чи ледачами? відповіж брате! та бо ніщо трудне не питаю; — чи лихі не діють лихо своїм найблизшим сусідам, а добрі добре?

„Дійсно так!“

Отже є такий на сьвітї, що хотїв би зазнавати радше пакости від своїх товаришів, чим спомоги? Дайже одвіт, добродію, бо і закон велить давати одвіт! Є такий, що рад би зазнавати пакости?

„Очевидно, ні!“

Щож дальше? Чи ти мене сюди позиваєш за те, що я псую й гіршу молодїж так сьвідомо, чи не сьвідомо?

„А вжеж, що сьвідомо!“

Як то Мелете? На стільки ти на свої літа мудрійший вже від мене старого чоловіка, що виміркував єси, як то лихі люди лихо діють найблизшим своїм сусідам, а добрі діють добре, — а я то вже такий не мудрий, я навіть того не пійму, що скоро псую кого з собі найблизших, так сам собі причиняю пакостий, і я творю так велике зло сьвідомо, як кажеш? Я в те не вірю, Мелете, та бачу ніхто в сьвітї не повірить сему. Але-ж я або не псую, або коли псую, то не сьвідомо; про те в обох случаях не правду ти говориш! Если-ж не сьвідомо псую, то за такі та поневольні провини не сюди по закону ялось позивати, а треба було в чотири очи поучити й упімнути, бо очевидно скоро прийду на розум, то закину те, що не сьвідомо ділаю. Але ти виминав єси стрічі зі мною, не хотїв єси мене навчити, а сюди позиваєш, де по закону ялось позивати тих, що заслугоють на кару, не науку!

XIV. Але-ж бо Атенці, се чейже ясно, як казав я, що Мелета анї крихітки та справа ніколи не обходила; та з тим усім скажи нам, Мелете: як се гадаєш псую я молодїж? Чиж то вже річ так

¹⁾ Зевес: наймогутїйший і найвисший бог Геленів, батько богів і людей (в нїм воплощена ідея монотеїзму), володар сьвіта. Він становить закони і власть, береже народних зборів і ради а передовсім присяги [*Z. ὅρκιος-πίστιος*] вів карає тих, що єї домлять; кляється іменем Зевеса вважалось великою клятьбою.

ясна, що згідно з жалобою, яку подав еси на мене, я навчаю не признавати богів, що в них вірять у краю, а признавати иньші, нові божества? Чи не тою наукою, кажеш, псую?

„Так есь, зовсім рішучо те кажу!“

Отже як раз на тих богів, про яких тепер мова, заклинаю тебе Мелете, повій еще яснійше і мені і сим осьде громадянам! Бо я не можу порозуміти, чи мовиш так: я навчаю признавати яких-то богів, отже і сам я вірю в богів та не є зовсім недовірком, ані в тому не провиняюсь, лише в тому, що не тих признаних у краю а иньших і власне за те, що тих иньших, ти мене позиваєш; — чи може мовиш ось як: я загалом і сам не признаю богів і других того навчаю?

„Кажу, що ти зовсім не признаєш богів!“

Мелете, дивна людино, куди сє ти говориш?! Так ані місяця, ні сонця не признаю богами, як другі люди?

„Єй Богу, судії, таж він повідає, що сонце то камінь, а місяць — земля!“

Анаксагора видко обвинувачуєш, мій любий Мелете і так легковажиш собі отсих, що маєш їх за недоуків, неначеб не знали того, що в письмах Анаксагора з Клязомен аж кишить від таких думок?! Невжеж такого молодїж в мене вчить ся, чого може деколи дістати за гроші — найвисше за драхму — з орхестри,¹⁾ та опісля глузувати собі зі Сократа, скоро він буде підшиватись під ту науку, й дотого ще так безпідставну! Алеж Зевесом кленуся, чи в той то спосіб, гадаєш, не вірю в ніякого бога?

¹⁾ Орхестра: місце поміж сценою а сїдженями (місцями) для зрітелїв (θέατρον), де хор сьпівав і танцював. Драматичні писателї де-коли подавали в своїх драмах погляди давнійших і сучасних філософів. Головно Евріпід, що навіть вважав ся учеником філософа Анаксагора, любив переплїтати свої драми (навіть і хоральні піснї, сьпівані в орхестри) філософїчними думками і поглядами Анаксагора. І так в затраченїй трагедїї „Фаетон“ мав він назвати сонце — χρυσεόν βόλον.

Лише „де-коли“ відбувались драматичні виставки в Дїонїзовім театрі і не кожда драма містила в собі філософїчні думки та погляди. Цїна вступу на одно представленє вносила 2 оболї (δωβελία) = 26 h., а єю квоту від часів Перікла виплачували найбільїйшим горожанам з державної скарбони; цїна вступу на 3 представленя з ряду вносила не висше як драхму; в прочім лїпші місця в театрі і на одно представленє продавались підприємщиком за висшу цїну „найвисше за драхму“.

Але деякі звертають увагу на те, що в орхестрі Дїонїзового театру в ті дни, в котрих не було представлень, продавались усякі книжки, отже і філософїчного змісту; теж і на базарі (ἀγορά), в місци окруженім статуями Гармодїоса і Арістотейтона, прозванім „орхестрою“, продавались книжки. — Відси то і понимають слова: „можна дістати за гроші — найвисше за драхму — з орхестри“ в той спосіб, будь тоби з книжок можна було пізнати погляди Анаксагора і других філософів. Але по нашїй думцї слова „де-коли“ і „найвисше за драхму“ найкраше вказують на драматичні представленя.

„Не віриш, Зевесом клену ся, ані крихти!“

Годі, Мелете, повірити твоїм словам, та бачу навіть сам ти в них не віриш! бо по моєму, Атенці, сей чоловік — се крайно злобний напасник, а сю жалобу подав на мене по просту з напасти та зухвальства та буйности!

Він подабає на такого, що загадку загадує та розуму пробує: чи прецінь же зміркує Сократ, той мудрець, що я собі шуткую та сам собі перечу, — чи може в блуд введу єго та иньших слухачів? Бо для мене ясно, що він сам собі перечить у своїй жалобі, неначе б мовив: Виноватий Сократ в тому, що в богів не вірить, та він вірить в богів; а се прецінь чиста шутка!

XV. Та розважте, горожани, з чого мені ясно, що він таке говорить, ти-ж Мелете, дай нам одвіт, а ви — як з початку я просив вас —: памятайте, не роптайте, скоро я на свій лад стану вести розговори.

Є такий на світі, Мелете, що признає вчинки людські, а людий не признає? нехай він одвічає, горожани, та не воркоче раз-у-раз! Є такий, що не признає коний, а признає роботу кінську? або такий, що флетистів не признає, лише гру на флеті? Не має такого, любчику; а скоро ти не хочеш відповісти, я се тобі кажу і другим ось-де! Та відповіж мені бодай на се: Є такий, що признає божі діла, а в богів не вірить?

„Нема такого!“

Яка ласка, що нарешті зволив еси відповісти за принукою ось тих тут! Отже-ж кажеш: я признаю божі діла, будь то давні будь то нові і так навчаю. Тож по твоєму я признаю божі діла, се навіть заприсяг еси у своїй жалобі. А скоро-ж признаю діла божі, так і богів мушу чейже признавати. Чиж не так? Справді так! бо приймаю, що годиш ся, коли не одвічаєш. — А демонів не вважаєм прецінь за богів або дітий божих; так, чи ні?

„Зовсім так!“

Скоро отже, як сам мовиш, я признаю демонів, а демони суть якимись богами, то з сего виходить на моє, що ти загадку загадуєш і шуткуєш собі мовлячи, що я не признаю богів, то знову признаю, бож демонів признаю. Скоро-ж знову демони є діти божі, якісь бічні, чи то від німф, чи то від кого другого, як справді те приймають загально — так хто-ж на світі вірив би в діти божі, а в богів то ні? бо се так само булоб не мислиме, як і те, що хтось вірив би, що є лошата та ослята, а коний та ослів не ма. Але-ж Мелете, таж очевидно ти подав на мене сю жалобу, лиш тому, щоби взяти нас на пробу, або й тому, що не знав еси, за яку дійсну провину можнаб мене позивати, а щоби ти міг переконать кого, що має хочби крихту розуму, що один і той сам чоловік

може вірити в демонічні та божі справи, а разом не вірити ні в демонів, ні богів — се ніяким чином не мислиме.

XVI. Алез бо Атенці, що я не виноватий в тому, о що Мелет позиває, на те не треба, бачу, довгої оборони, а доволі й сеї. А і те, о чім я перше мовив, що тяжка на мене спала ворожнеча, та й то від многих людий, — се правда, будьте певні! Та если вже що, то се як раз мене погубить: не Мелет і не Анїт, лиш ті клевети та зависть людска; таж они вже багато иньших та й то праведних людий погубили, а гадаю єще погублять; не ма страху, щоб на мині скінчилось.

А прецінь міг би хто сказати: не сором же тобі, Сократе, займатись було таким занятєм, за яке приходить ся тобі тепер умерти?! Я мігби єму слушно відповісти: не добре мовиш чоловіче, если гадаєш, що ялось чоловікови, хоч де-що вартному, зваять на небезпеку житя та смерти, а не на те одно глядіти у всякім ділі: Чи він правду творить, чи не правду, чи діла праведного мужа, чи лихого. Бо й ледачі були б, бодай у тебе, всі ті герої, що погибли під Троєю і иньші і син Тетидин¹⁾. Се він так дуже знехтував небезпеку во виду неслави, що коли спішив убити Гектора, а єго мати — она богиня — ось так якось²⁾ озвала ся д' нему, о скілько тямлю: „Сину, скоро лише пімстиш смерть свого Патрокля та Гектора убеш, — сам поляжеш! бо вмить-рекла після Гектора тобі смерть готова!“

А він почувши те злегковажив собі і смерть і небезпеку, а багато більше жахав ся жити у неславі та не помстити товариша, він рік: „Вмить нехай згину, завдавши кари виноватому, аби я осьде посьміхом не став при криводзюбих кораблях — та бременем землиці!“ Не тямив він, гадаєш, за смерть та небезпеку?.. бо дійсно так оно, Атенці!

Там, де хто сам себе поставить, признавши яке місце за най-

¹⁾ Ахіл, син Пелеїв і Тетидин, король Мірмідонів і Геленів в Тесалії: найхоробрійший з поміж ахайських героїв під Іліоном. Доля полишила єму вибір між житєм довгим і безділним — а коротким і повним слави; він вибрав те друге і назив Одисей та Нестора пішов в похід на Трою, де визначив ся незвичайною хоробростию. Та небавом прийшло до колотнечи між ним а верховним вождом Агамемноном, що самовільно видер єму бранку: Брізеїду. Відси пішов важкий гнів Ахіля на Агамемнона та військо Ахайське, що становить основу Іліади. Сердитий Ахіл здержуєсь від борби, ніякими просьбами Ахайців недаєсь умолити. Аж коли єго добрий товариш Патрокль погіб від Гектора, того першого героя Троянців, що був їм покровом і захистом, — аж тоді надянув Ахіл нову зброю, пішов до бою, та убивши Гектора пометив смерть товариша.

Сам поляг під „Львиними воротами“ Іліону з руки Париса і Аполлона, заким Греки здобули Трою.

²⁾ гл. Гом. Іл. Σ. 70.

відповіднійше для себе, або де начальство єго поставить, там кажу, повинен він стояти кріпко серед набезпеки, не зважать ні на що, ні на смерть, ні на що не-будь иньше — окрім неслави!

XVII. Отже я тяжко провинив ся би, Атенці, колиб я інакше поступив собі: та тоді, як назначили мені стійку полководці, поставлені вами, щоб старшували надо мною і під Потидеєю і Амфіполіями і Деліоном¹⁾ —, тоді то, де они мені веліли стояти, там стояв я кріпко, як кождей иньший та глядів смерти в очи; а тепер, коли Бог мені велів — як те міркував я й почував — ціле своє жите доконче шукати правди і брати на сповідь себе та других, тож мав би я серед того зі страху перед смертию або й чим иньшим покидати своє становище? Справді тяженька була б се провина! та ще й як слушно міг би тогді де-хто на правду пізвати мене на суд за те, що не вірю в богів, бо не слухаю пророчні боюсь смерти та вважаюсь мудрим, хоч не мудрий; бо смерти страхатись, громадяни, се чей ніщо иньше, як лиш вважаєтесь мудрим, а не бути мудрим, так се значить: приписувати собі знане, якого не маєш. Таж ніхто не знає навіть того, чи смерть як раз не

1) Потідеа: осада Коринтијців на халькідійскім півострові, була в союзі з Атенами. За намовою своєї метрополі (Коринту), що з Атенами жила в негоді, відірвалася Потідеа від союзу з Атенами р. 432., а се і дало безпосредний товчок до вибуху пельопонезкої війни. Аteni вислали на Потідею військо під начальством Каллія і по дволітній облозі музеїа она адатись Атенцям.

В боротьбі під мурами сего міста боров ся і Сократ в рядах голаїтів (тяжко-збройних) та спас жите своєму товаришеви і ученикови Алькібіадови (Плятон, *Συμπόσιον*. 219 е.)

Амфіполі, осада Атенців в Тракії, над рікою Стримоном. Се місто адобули Спартанці під проводом Бразида як раз в пору пельопонезкої війни (р. 424). В два роки оісієля (р. 422) стали Атенці собі відбивати се місто, але потеріли тажке поражєне. Бразид відніс велику побіду, хоч і переплатив єї житем.

І в сій боротьбі боров ся Сократ хоробро в рядах голаїтів серед страшних небезпек.

Деліон: місточко в Беотії, де кипіла люта боротьба між Атенцями і Беотами (р. 424), а покінчилаєь тяжким поражєнем Атенців. І в тій боротьбі визначив ся Сократ великою неустрашимостию, головою при відвороті з боротьби, де мав спасти жите своєму товаришеви та ученикови Кеенофонтови, звістному історикови і вождови атеньському.

Ту хоробрієть і неустрашимість Сократа підносєть Алькібіад ось як: „Варта було видіти Сократа тоді, як наше військо тікало від Деліону. Я їхав верхом, він ступав пішо, в тяжкій зброї поруч із Ляхесом; Усе довкола нас ішло в розтіч серед великого переполоху... а він ішов повагом, спозираючи спокійно то на своїх то на ворогів, а вже в далека можна було бачити, що горе тому, хто доторкнєсь сего чоловіка“. (Плятон, *Συμπόσιον* 221). А старий вожд Ляхес, що то посивів в боях за знемагаючу вітчину, мовить про Сократа до одного свого приятєля ось як: „кажу тобі, будиб усі такі як він, щаслива будаб нині вітчизна, не будиб ми назвали тоді так страшного поражєня. (Плятон, Ляхес 181 Б.).

є для чоловіка найбільшим добром, а боять ся єї так, начеб добре знали, що є найбільшим лихом. А чиж то не глупота і то найдоганнійша вважатись сьвідомим того, чого не знаєш? А я, громадяни, може бути і втому ріжню ся загалом від всіх людий, що не знаючи докладно про те, що дієсь в Адї¹⁾ так і приймаю, що не знаю. А поступати не по правді та не повинуватись ліпшому, чи Богови чи чоловікови, що оно лихе й погане, те я знаю. Отже того, о чім я не знаю, чи може оно як раз не є добром, того ніколи не буду страхатись, ні оминати — а радше того злого, о чім знаю, що є дійсно зло. — Приймім навіть, що ви мене тепер пустилиби на волю не послуховавши Анїта, того що мовив: або в загалі не треба було мене сюди позивати, або если вже я тут станув, то і годі не покарати смертю мене, кажучи до вас, що еслиб я вийшов ціло, то вже й синове ваші піchnуть діяти те, що Сократ навчас і всі до одного згіршать ся.... Отже коли б ви мені на те повіли: Сократе, тепер ми не послухаєм Анїта, а пускаємо тебе на волю, лише з тою умовою, що вже ніколи більше не будеш займатись тими допитами та мудростями, а скоро раз еще прихоплять тебе на такім вчинку — згинеш!... Отже, як кажу, коли б ви мене з тою умовою пустили на волю, то я би вам повів таке: я шаную й люблю вас, Атенці, але повинуватись му радше Богови, чим вам і доки жити та сили мати му — ні, ніколи не перестану шукати правди та вас накликати та впоминати, кілько ра-

1) Ад або Аїд (Невидимий): се темне царство, де правили душами померших, чи тінями Аїд (Плутон), син Крона і Реї, зі своєю жінкою Персефоною, дочкою Зевеса і Деметри (матери землі), що мали свою палату в найглибшій закутку підземного царства, в Еребі. — У Гомера (в Одисеї) була се країна темна, а вхід до неї був на далеком заході серед кромішної пітьми. Темні обителі Аїда окружують ріки: Стикс (страшна ріка), що нею кляли ся богове, Кокит (ріка плачу та зойків), Піріфлегетон (огненна ріка) та Ахеронт; в пізнійших переказах згадуєсь еще Лето (ріка забутя). Через ті ріки (по пізнійшим зображенням) перевозив тіни померших до Аду поревіжник Харон. Входу до самого Аду беріг триголовий пес: Кербер (Аїдів пес). Опісля Герм (вожай тіний) водотим прутом підганяв тіни померших на суд, де судили праведні судії: Мін, Аяк і Радамант. Душі праведних посилали они на острови блажених (*νήσοι μακάρων*) та на елізейські поля (*ἑλύσιον πεδίων*). Та доперва пізнійши поети поміщують елізейські поля в Адї; у Гомера се країна, що лежала на крайнім заході землі близь Океана, там:

„де Радамант проживає білий, де людям бевсертні

„Саме найкраще жите — без печалі й труда — вготували.

„Там ні дощів, ні зими не буває, анї заверухи;

„там тільки вітри Зефіра легенькі зза Океана

„Дують чуть-чуть; блаженним раз-в-раз холодку навівають (Одисея Пінц. IV, 562—566).

Старинні Греки не відродно озивались про жите в Адї: Ліпше на янім сьвітї бути кренацьким найматом у вбогого чоловіка, чим в Адї заправляти всіма мерцями“ так голосить тїнь Ахіля Одисеєви (Одисея XI. 490—492).

зів стріну ся з котрим з вас, говорячи своїм звичаєм: Чоловіче добрий, єси Атенець, громадянин держави вельми могутної та славної і мудростию й силою, — так ось то о маєтки чи не сором же тобі старатись та скілько змога їх збільшати, та й о славу і почеси, а о розум та правду та душу, щоб стала як найліпша, ти не стараєш ся, не дбаєш ?!

А скоро хто з вас стане виператись, та скаже, що дбає о ті справи не зараз лишу єго в супокою та відійду, а брати му на допити та сповідь та докази, а як покажесь, що не придбав собі чесноти, лише приписує собі єї, — картати му, що легковажить те, що найдорожше, а ставить висше річи маловажні.

Так робити му з молодшим та старшим, з ким стріну ся, із стороньским та з краянном, а ще радше з крайнами, о скілько ви для мене близші родом; бо так Бог велить, будьте певні і я тої думки, шо не має для вас більшого добра у краю, чим ся моя служба божа. Таж бо не має в мене иньшої робити, як лиш вештатись по всіх усюдахъ та накликати вас молодших та старших: не дбайте ні про тіло, ні про маєтки більше та щирійше, чим про душу й єї совершеньство; а повідаю: не з маєтків іде чеснота, лиш з чесноти маєтки та всі другі добра людські і приватні і громадські. Тож если я таким словом молодіж псую, то се було б гидко! А хто мовить, що я інакше, а не так говорю, ні слова правди не мовить.

Во виду того можу вам, Атенці, заявити: чи послухасте Анїта чи ні, та чи пустите мене на волю, або й ні. — я не буду інакше поводитись, хоч би я мав стократ умерти!

XVIII. Не роптайте, Атенці, а тривайте мені в тому, о що вас просив: не роптати на моє слово, а слухати; та-ж бо, гадаю, послухати придасть ся вам. Бо ось мав би я вам де-що й иньшого повісти, на що може піднесете крик; але за ніщо в сьвітї не робіть сего! Бо будьте певні: скоро засудите на смерть мене, такого чоловіка, як єго тут представляю, ви не мені, а радше самим собі заподієте лихо; бо мені зовсім не заподіє лихо ані Мелет ані Анїт, бо й не в силі; адже-ж не ялось, гадаю, по божому закону зазнати лиха ліпшому чоловікови від гіршого. Правда, смерти мені причинити він вже годин, або й заточеня, чи втрати прав горожаньских; та може він і де-хто другий вважає те великим нещастем, — я не вважаю, але богато більшим творити те, що він ось тепер творить: на людске жите наставать неслухно!

Тепер отже, Атенці, далеко мені до того промовляти за собою, як би де-хто думав, а лиш за вами, щоб ви своїм засудом на мене не провинились проти ласці вам зісланій від Бога.

Бо скоро смерть мені заподієте, не легко найдете собі такого другого, що по просту — сказать се трохи сьмішно — присїв ся

до громади з божої волі, не мов би до великого а расового коня, що за для своєї величи є за отяжілий, так треба підганять его острогами якими. Так само бачить ся мені той Бог мене наслав на громаду, як раз такого чоловіка, що підганяє вас, кожного з осібна та принукує та картає без упину цілу днину присідаючись по всіх усюдах. Отже такого другого не легко ви собі найдете, громадяни, а скоро вволите ми волю, даруйте мені жите. —

А рівнож легко може статись, що ви зі злости, не мов би ті пробуджені з просоня накинеться на мене за радою Анїта та хутко смерть заподїете мені, а опісля вже цілий свій вік у дрімоті вікувати мете, хиба що другого кого зішле вам Бог у милости своїй для вас.

А що я саме такий, якого Бог наслав громадї, те можете пізнати хоч би з сего :

Чейже не подабає на людску вдачу, що я не дбаю про всякі свої власні справи, та і байдужний о своє газдівство вже стільки літ, а все для вашого добра працюю, з осібна до кожного заходжу, немовби батько або старший брат та накликаю дбати о чесноту. Та еслиб я з того мав бодай який хосен, та за заплату накликав таке, то се мало би ще якусь рацию. Тепер же бачите ви чей самі, що мої винувателї, хоч у всьому иньшому так безлично мене обвинували, то прецінь не змогли здобутись на таку безличність : подати сьвідка на те, що я коли небудь брав яку заплату, або єї правив. Адже-ж достовірного, бачу, сьвідка подаю на правду своїх слів : своє убжество !

XIX. А всеж таки може оно видатись дивним, що я приватно заходжу до кожного з осібна та раду подаю та щиро труджусь, а перед нарід не важусь виступити зі своєю радою для громади. Та причина сего лежить в тому, як те часто ви від мене всюди чули, що в мені озиваєсь що-то божого та віщого, а саме те і Мелет шуткуючи собі закинув у своїй жалобі. А в мені так вже від дитини став озиватись якийсь голос, а кілька разів він озве ся, усе віраджує мені те, що маю почати, а не дораджує ніколи; він се не дає мені займати ся громадскими ділами, та й зовсім мудро, бачу, не дає мені се ділати. Бо будьте певні, Атенці, если б я з-давна взяв ся за громадські діла, пропав би я давно вже та не приніс би анї вам ніякого хісна, анї собі самому. Та не сердьте ся на мене за слово правди!

Та бо годї найти чоловіка, що зміг би без небезпеки власного жита противити ся, чи вам, чи другому якому народови та не дати неправді та безправствам діятись у краю; а мусить конче той, що в самім ділі боре ся за правду, а хоче бодай короткий час живим остатись, — жити житєм приватним, не громадским.

XX. А вжеж важкі я вам наведу докази на те, не слова, а те,

що у вас цінить ся — діла. Тож послушайте слово про мої пригоди, аби ви знали, що ні одному не уступлю з дороги правди зі страху перед смертию — і згину, а не уступлю. А розкажу вам о річах зайвих та не милих, але правдивих.

Бо я, Атенці, ніякого иньшого уряду не займав ніколи в громаді, лише у радї засідав. Та лучилось так, що наш округ при власти був тогді, як ви тих десятиох полководців, тих, що не спрятали воїнів по битві на морю¹⁾, хотіли усіх засудити одним судом, не по закону, — як пізнійше ви всі те спізнали. Тогді-то я один з поміж пританів опер ся вам не даючи творити ніякого безправства і голосував проти того; а коли вже бесідники готові були запізвати мене та ставити на суд, а ви їх завзивали до того й накликали, то я був тої думки, що за право та за правду радше мені іти на небезпеку, чим прилучитись до вашої незаконної ухвали зі страху перед вязницею, чи смертию. А се було тогді, коли нарід правив в краю; колиж настало можливо-владство²⁾, то знова трийцятьох тиранів визвало мене до круглої палати³⁾ й веліли спровадити зі Саляміні Леонта Салямінського⁴⁾,

¹⁾ Атенці віднесли велику побіду над Пельопонезійцями при Аргінузітських островах р. 407, до Хр., хоч і стратили в тій битві 25 кораблів. По битві порішили атенські вожди вислати більше число кораблів на поміч розбитим кораблям, але люта буря перешкодила їм в тій ділі. Отже атенські демагоги під проводом Каліксена обвинили тих полководців, (по словам Кеенофонта було їх 8), своїх противників політичних, за те, що не похоронили погибших в бою, а погибаючих не ратували. Надармо свідчилися вожди керманіччями, котрі зізнали в суді, що годі було серед лютої бурі ратувати кого чи хоронити; нарід за намовою демагогів домагав си голосованя над питанем: „чи добре вчинили вожди, що тіла погибших оставили без похоронів?“ Сократ, що був тої днини головою зборів (ἐπιστάτης), опер ся тому шесеню та не допустив до голосованя, покликуючись на обонизуючі закони, що веліли справу кожного з обжалованих слідити та судити з осібна, а не загалом, сумарично. Але другої днини, коли хто иньший був головою зборів, перейшло те шесенє; всіх вождів признали винними а 6 з них, тоді присутних в Атенах, зараз і покарали смертию. Але небагом пожалували Атенці сего незаконного вчинку та покликали виновників засуду до строгої відвічальности (Xenoph. Hell. I. 6—7).

²⁾ Було се в кінець пельопонескої війни (р. 404 до Хр.), коли Аteni здались спартаньському полководцеві Лівандрови, що віддав уяраву Атен в руки 30 знатних горожан, за-для лютоости своєї прозваних тиранами. По приказу Лівандра мали ті тирани очистити тодішні закони і постанови від всяких „нешластивих“ додатків; правили они всего вісім місяців. —

³⁾ Кругла палата (θόλος): се був круглий будинок з кришею в виді копузи, стояв на базарі. Тут харчувались притани на громадєкій кошта. Тут радили і правили також олігархи під охороною спартаньських щитів. —

⁴⁾ Леонт із Саляміні: атенський полководець і щирий прихильник людової партії; був се чоловік богатий, а втік з Атен перед тиранами, що наносілись на его жите і майно. Его спровадили силомиць до Атен і хоч у него не було ніякої провини, пав він жертвою лютоости і захланности тиранів

Богато знатних і маєтних горожан покінчило смертию за недовгого (бо 8 місячного), але вельми строгого панованя тих „трийцятьох“.

щоб смерть єму заподіяти. А багато таких припоручень давали они многим иньшим, хочачи як найбільше людей замотати в процес. Тоді я вже не словом, але ділом знову заявив, що мені на смерти — коб лиш не повісти надто з хлопська — ні тїцько не залежить, а щоб нічого незаконного й безбожного не вчинити, на тому мені все залежить. Бо мене тота старшина — хоч як грїзьна була, не налякала, щоб мав я допуститись незаконности, та лиш як вийшли ми із круглої палати, тих чотирьох вибралось на Саляміну та спровадили Леонта, а я із відти попрямував домів і бувби я за те може пожив смерти, коли б та старшина не була хутко впала. Та на те найдесь у вас багато сьвідків. —

XXI. Так може ви гадаєте, що я дожив би стільки літ, єсли б займав ся громадскими ділами а при занятю тому, як личить чесному мужеві, пособляв правді і як належить те найвисше ставив? Деж там Атенці! Ні який чоловік на сьвітї того не докаже!

А я цілий свій вік в житю громадскім, коли лиш де що вдіяв, ось таким покажусь, та і в житю приватнім саме таким, що ніколи нікому не уступив в нічому з дороги правди, ні кому не будь і ні одному з тих, що їх мої клеветники зовуть моїми учениками. Таж я не був нічиім учителем ніколи; а єсли хто забagne почути мого слова та придивитись моїм ділам, будь він молодший будь старший, нікому ніколи не боронив я сего, та не за гроші розговорюю, а без грошей, то ні; противно — однаково багатому чи бідному даю себе на допити брати, скоро лише хто хоче почути мого слова та одвіт давати. — А чи котрий з них стає ся добрим, або й ні, за те робити мене відвічальним не годить ся, бож я нікому з них ніколи і не обіцював якоїсь науки, і не давав єї. А хто мовить, що від мене де-коли чоґось навчив ся або й почув від мене в чотири очи те, чоґо всі иньші не чули, — будьте певні, що неправду мовить!

XXII. Але чомуж як раз зі мною радо пристають де-які так довго? Послухайте Атенці, щирю правду я сказав вам: тому, що радо слухають, як бере ся на допити онтих, що-то вважають себе за мудрих, а не є мудрі; бо справді се вельми потїшно. А мені, як мовлю, велїв се Бог ділати і віщбою і снами і кождим робом, яким коли небудь якась сила божа велить чоловікови що-то ділати. Се, Атенці, й правда єсть і легко єї доказати. Бо чейже сли одних із молодежи гіршу, а других вже згіршив, прецінь повинни б они пізнавши на старші літа, що я їм за молоду де-що злого радив, самі виступити з жалобою на мене; а єсли б самі не хотїли, якісь їх свояки, батьки, та брати та иньші крівні, скоро від мене де-чоґо злого їх свояки зазнали, ось тепер повинні їх свояки собі пригадати се та відплатитись. — А справді багато їх єсть осьде, як бачу; передовсім ось сей Крітон, мій ровесник і краян, онтого

Крітобуля батько, дальше Лізаній Сфетієць, онтого Айсхіна батько, ще й ось той Антіфон Кефізієць, Епігенів батько; є й другі тут, що їх брати бували в тому товаристві: Нікострат Теозотидів, брат Теодота — та Теодот помер, тож тамтой не міг би его просити, щоби мовчав, — і онтой Парал Демодоків, а его братом ось сей тут Плятон, ще й Аянтодор, а его братом сей Апольдор. Та і багато иньших міг би я вам назвати, а з них когось як раз повинен був Мелет подати на сьвідка в своїй жалобі. — А еслиж тогді забув, тепер нехай подасть, я пристаю й нехай повість, чи знає що такого!

Але зовсім противне побачите, громадяне: усі готові уймитись за мною, за тим гіршителем, за тим, що лихо коїв їх своякам, як Мелет та Анїт повідають. Та-бо самі ті згїршені еше легко могли б мати якусь причину уйматись за мною; алеж ті незгїршені, ті вже старші люди, кривні тамтих, якуж бо иньшу мали б причину уйматись за мною, як не ту зовсім просту та слушну, що они пере-сьвідчені о Мелетовій ложи, а моїй правді.—

XXIII. Та буде вже, громадяни! Ось вам те, що мав я повісти на свою оборону, а найшло б ся і не одно таке иньше...

Але може де-хто з вас відказувати стане згадавши самого себе, як то він, хоч і в легшім процесї від сего, молив та благав судїв заливаючись слезами; як приводив свої діти, що б вимолити собі як найбільшу ласку, приводив і багато иньших свояків та приятелїв, — а я не мав би чей-же ніщо такого діяти, хоч навіть їду, бачу, на крайну небезпеку.....

Отже легко може де-хто зміркувавши се стане безоглядним проти мене та розсердившись за саме те, так і метне жеребом у гніві.... Скоро де-хто з вас такої думки — хоч я не-припускаю сего, — але скоро так, то слушно, бачу, міг би я єму повісти ось як: І в мене, любчику, чей є які там свояки, та саме те і Гомер¹⁾ повідає: я теж не з дуба сьвяченого виріс та й не із скелї, лише

¹⁾ Гомер, се князь поетів; єму приписують загально дві великі поеми: Іліду і Одисею. Та про історичного Гомера не знаєм нічого певного; рівнож і на питанє про гєнезу і композицію тих поем годї нинї дати певну відповідь; се питанє, як відомо, одно з найбільше скомплікованих і найтруднійших в класичній фїльологїї. Те одно дуже імовірне, що Гомерові пісні сьнівались найперше окремо, де-якими частинами по містах малої Азїї, де були на устах веїх; описали занеєлиє до Греції, се є до Пелєпонезу і Атики; в кінци атенський володар Пізістрат велїв впорядкувати части перед тим помішанї, уняти їх в дві великі поеми: Іліду та Одисею.

Завзятї бої Ахайських героїв в Троянськими під мурами Іліону та его здо-буте — се головна основа Іліади; блукання Одисея повертаючого в під Іліону, по морю та его поворот домів — се головна основа Одисеї.

В Гомерових поемах замальоване тогдішнє жите Ахайців на причуд широко, понате не звичайно глибоко: Люди, їх культура і віра, почування і бажання, їх ра-

з людей; тож маю свояків та й синів, Атенці, трьох; один вже парубок, а два ще дітваки; — а прецінь ні одного з них не привів я сюди та не стану у вас просити волі.

Чом-же нічого такого я не вдію? Не з гордошів, Атенці, і не з браку пошани для вас! Та чи я сьміло дивлюсь смерті в очи, чи ні, — се друге діло, — але в виду неслави і власної і вашої й цілого краю бачить ся мені не гарно булоб що-небудь такого починати мені в таким віці та єще зі славою такою, будь она правдива, або й фальшива. Аджеж бодай принялась гадка, що Сократ визначуєсь в дечому загально від людей; если отже тії з вас, що за визначних вважають ся чи мудростию, чи хоробростию чи иньшою якою честнотою, если они так стануть поводитись, то булоб се гидко; а то деякі, як бачив я нераз, коли на суд ставали та мали себе за щось — робили з себе диво гадаючи, що зі смертию зазнають чогось страшного, немов би їм ніколи не вмирати, скоро ви їх не засудите на смерть. — Они по моїй думці нечести городови причиняють; таж міг би дех-то із сторонських припускати, що з поміж Атенців ті визначні честнотою, та визначувані від них самих чи урядами чи всякими другими почестями, що они вже від жінок в нічому не ріжнять ся. Бож таке, Атенці, ані вам не ялось діяти, вам що вважаєте себе хоч за щось, ані колиб ми таке діяли, тому потурати, — противно: як раз повинні ви показати, що далеко скорше засудите такого, що заводить плачі та жалі та на сьміх підносить город, чим такого, що поводить ся спокійно. —

XXIV. А й без огляду на славу громадяни, ні, не годить ся, бачу, молити судії, ні мольбами вьєднувати волю, лише впевнити й переконати; бо не на те, засідає судія, щоб вигоджувати правдою, а на те щоб провірювати правду, тай заприсяг, що не вволятиме воли до вподоби, а судити ме по закону; ніяк отже не яло ся ні нам при звичаювати вас ломить присягу ні вам до того привикати, бо ні одні ні другі з нас не діялиб по божому.

доці і смутки, ціла їх окружаюча природа — усе те змальоване майстеркою рукою в чудово гарній а простій формі; усе те з'ображене живо, ясно, виразно.

Гомерові поеми мали у Греків велику вагу і пошану; они були основою шкільного образованя та в загалі просьвіти, ідеалом художества; на них поклонялись Греки в міжнародних суперечках, як на історичні свідощтва; одним словом се були: „народні святищі“.

Але мав Гомер ворогів в філософах: Кеенофан картає его за мітологію, творне богів на людську подобу (боротьба в антропоморфізмом); Плятон виключає его із своєї ідеальної республіки; а софісти вже руйнують до тла ті народні святищі. Та иньші філософи беруть в оборону Гомера заявляючи, що на его мітологію треба дивитись як на алегорію. —

Сократ намагав ся по змові жити в згоді з традиційними богами. Плятон вкладає в уста Сократа з деякими змінами Гомерові слова: Одисей XIX. ст. 163.

Тож не думайте Атенці, щоб мав я те діяти перед вами, чого я не ввжаю ані за добре, ані за слушне, ні побожне а се тим більше, що прецінь-ей Богу-як раз о безбожність обвинувачує мене от сей Мелет. Бо ясна річ, еслиб я намавляв вас та мольбами принукував вас заприсяглих, то я вчив би вас богів не признавать та обороною такою по просту винував би сам себе, що в богів не вірю.

Але далеко до того! бо вірю, як ні один з моїх обвинителів, та здаю ся на вашу та на божу волю: видайте на мене засуд, який буде найліпший для мене і для вас.¹⁾

* * *

XXV. Ні я не лютую із за того, що сталось, що признали есьте мене винним, а на се багато всілякого складаєсь, а і те що сталось, не сталось не надійно, але далеко більше я дивуюсь числу голосів з обох сторін; бо вже-ж не думав я, що та ріжниця буде так мала, але далеко більша. Тепер же бачу, еслиб лиш трийцять голосів інакше було впало, пішов би я на волю.

Від Мелета, гадаю, я чей оборонив ся, та не лиш оборонив ся, але кождий бачить, що коли б Аніт і Лікон не подали жалобу на мене, то він би еще завинив тисячу драхм, бо не одержав п'яти голосів.

XXVI. Отже ставить той чоловік на мене кару смерти. Нехай буде! а я зі свого боку чогож маю собі правити у вас, Атенці? А вже-ж чогось слушного! Шож- такого? На якуж то кару чи пеню заслужив я собі, що для якоїсь ідеї не зазнав я в житю супкою та не дбав о те, о що люди дбають: о богацтво та гздівство, о почести війскові та становище бесідника в громаді і иньші достоїнства та спілки громадскі та распрі, які настають у краю; бо за статочним я себе вважав, щоб такими дорогами ратуватись; то-ж я такими дорогами не ходив, якими не зміг би ані вам, ані собі ніякого хісна принести — лиш до кожного з осібна заходив та сьвідчив ему бачу найбільше добро; бо старав ся кожного із вас спонукати ніякими власними справами не займатись скорше, поки не займе ся самим собою, щоб став як найліпшим та наймудрійшим; ані перше громадсками ділами, чим самою громадою та і всякими инь-

¹⁾ На сих словах і кінчить ся властива оборона Сократа; опісля приступили судії присяжні до голосовани над питанням: винен Сократ — чи ні? Незначною більшістю голосів (281 супроти 219) признали его винним закиненого ему злочину. Тепер була річ судії означити висоту кари, бо був се процес т. зв. ἀγών τιμωρός. Обвинителі ждали в своїй жалобі кари смерти на Сократа; але і обжалованому прислугувало право означити собі висоту кари і такої просити у судіїв. Се і в дальшим предметом бесіди Сократа.

шими ділами саме в той спосіб займатись. Так на що заслужив я собі з такою вдачею? На якесь добро Атенці, скоро вже годить ся вимірювать справді по заслужі, та й то на таке добро, яке мені личилоб! Так що-ж личилоб вбогому чоловікови, добродієви — тому, що має мати свобідний час напоминати вас?

Ніщо в сьвітї, Атенці, не личило би більше такому чоловікови, як харчуватись в пританею і се далеко більше, чим такому з поміж вас, що однокінним чи парукінним возом чи трійкою став витязем в ігрищах Олімпійских¹⁾.

Бо той дає вам щастє сумніве, я правдиве.

Так коли вже маю правити собі чого по слухній заслужі, то правлю харчованя у пританею.

XXVII. Так може навіть от-ся мова моя рівно як тота про ласку та благальні мольби, видасть ся вам пожою насамохвальство.

Але не так оно, Атенці, а радше ось як :

Я пересвідчений у тім, що нароком не скривдив я нікого, але в тому я вас не переконаю, бо коротко ми з собою розмовляли; чейже гадаю, колиб у вас закон був такий, як у других²⁾,

¹⁾ Тісним вузлом, сполучаючим поодинокі грецькі міста та племена в одну цілість були ігрища; они були в старину тим, чим нині вистави. Найдавніші та найславніші були ігрища Олімпійскі в честь Зевеса, що відбувались в Елідї під Олімпією в гаю Альтїє, присвяченім Зевесови серед величезного здвигу народа під наглядом судів (Έλληνοδίκαί), а тревали 5—7 днів. Повтарялись они що чотири роки, відеи пішло і числене років по олімпіадам починаючи від р. 776. до Хр.

На сих ігрищах відбувались вирави гімнастичні в стадіонї (στάδιον). Було 5 родів гімнастичних вирав (πένταθλον): біг-перегін (δρόμος), скок (ἄλμα), моповане-дужане (πάλη), метане кружком (δισκοβολία) і ратищем (ἀκόντισις); з тим лучилась пізнійше еще і боротьба на кулаки (πυγμή).

Крім того відбувались в місци званім гіподром перегони верхом або возами парукінними (συνωρίς), або чотирокінними (τέθριππον).

Доперва пізнійше вийшли в звичай і музичні перегони, себ то пописи в музиці, поезії, літературі, та виставки штук красних, що відбувались в театрі.

Витязь на ігрищах Олімпійских одержував в нагороду олівний вінець та почесну пальму. Увінчатіє „вінцем олімпійским“ вважалось у Греків найбільшою почестью; такий вінець ікрявав хвалою не лише витязя самого, але і ціле его родинне місто; тож оно надавало своему витязеви усякі почести й привілеї: почесне місце на торжествах та народних зборах (προεδρία); звільнене від горожанських податків та олат (ἀτέλεια), доживнений приют в пританею та ще 500 драм в дарі.

Ще перед Сократом поет-філосов Ксенофан дорікає своїм землякам, що они висше ставлять фізичну силу над мудре слово. „Що-ж з того городови — кличе він — що де-хто визначуєсь пестуком, або й меткою ногою! Чи ж тим чином город айніш мати ме закони? Шпіхлірі мійскі не стануть повні від того, що який там віднесе побіду в Олімпії! (Mullach: Fragm. philos. graec. 19).

²⁾ Такий закон був в Спартї.

судити справу головництва не лиш один день, але більше, то ви дались би переконати; тепер же не легко за короткий час очиститись з важких клевет. Прецінь в тому пересвѣдченю, що я не скривдив нікого, далеко мені до того, щоб кривдити себе самого та самому на себе говорити, що заслужив на якусь кару і правити собі такої. Чого-ж мені боятись? чи може того, щоб не постигло мене се, що Мелет на мене править, о чім бачу ніяк незнати, чи добро оно, чи лихо? А намість того мавби-ж я вибирати те, о чім добре знаю, що лихе оно і того собі правити? Може вязниці? А на що-ж мені жити у вязниці невольником повсякчасних наставників? Ну так пені чи тюрми так довгої, аж дам окуп? Але-ж се для мене значить саме те, о чім я власне мовив; бо немає в мене грошей, відки сплатив би. Але може заточеня собі правити маю?

Вельми справді мусів би я житем дорожити, єслиб був такий не мудрий, щоб не порозуміти й того, що ось то ви, прецінь мої країни не в силі були стерпіти мого товариства та мого слова, а стали они вам за важкі, за прикрі, так ви хотіли б тепер позбутись таких річий, а он то иньші мали б се зносити радо?

Далеко до того, Атенці! Гарнеб то жите мені було в такім віці пійти на чужину, вештатись з міста та до міста та жити волокитою. Бо добре знаю, що куди небудь зайду, мого слова слухати муть молоді так як тут; а стану їх від себе відганяти, они самі мене проженуть підмовивши старших; скоро-ж не буду їх відганяти, так їх батьки та свѣяки те саме зроблять з огляду на них самих.—

XXVIII. А рівнож може де-хто скаже: а в мирі й супокою не жити би тобі, Сократе від нас забравшись? В онтім ось власне найтяжше з усього переконати декого з вас. Та бо коли повім, що се значилоб не повинуватись Богу і тим то й годі сидіти супокійно, так не повірите мені, неначеб мовив я на сьміх! А скоро знову скажу, що се як раз найбільше добро для чоловіка, кождіську днину вести розмову о чесноті та й о иньшій, о чім ви чуєте, як розговорюю та як беру себе та других на сповідь — аджеж жите без сповіди не є житем для чоловіка — так єще менше повірите моїм словам. А оно так є, як кажу, Атенці, та переконати не легко.

Але я таки не звик в нічому злому себе винувати. Бо єслиб у мене були гроші, то я ставив би гроші, скілько мавби заплатити, бо нічого не стратив би; тепер же — та бо не маю, хиба що скільки зможу заплатити, стільки схочете ви мені присудити. Та-к чейже зможу вам заплатити міну срібла, тож стільки ставлю. А ось той Плятон, Атенці тай Крітон тай Крітобуль й Апольдор велять мені подати на трийцять мін, саміж дають

поруку; так подаю на стільки, а они вам стануть за певних рудителів тої суми¹⁾.

* * *

XXIX. Не великим зиском на часі, стягнете на себе, Атенці лихе слово та докори від тих, що схочуть лаяти наше місто за те, що погубили Сократа мудрця; бо справді скажуть ті, що схочуть вас картати, що я мудрець, хоч і не є. От булиб ви заждали короткий час, оно й само булоб вам прийшло, бо чейже бачите мій вік, як то далеко вже загнав ся я в літа, та близько смерти. А кажу те не до усіх вас, лиш до тих, що засудили мене на смерть; до них також скажу ось-що:

Може гадаєте, громадяни, що я гину за-для браку доказів таких, якими зміг би переконать вас, колиб я був вважав за потрібне усе творити й говорити, коб лише виграти мені процес. Деж- там! Адже-ж гину я та не для браку доказів, лише для браку зухвальства і безличности й охоти говорити вам таке, що було б дуже миле вашим ухам, колиб так став я плакати та заводити та й багато иньшого дїяти та говорити, що бачу мені не пристало; а те звикли ви таки від иньших чути. Але ані тогді не вважав я за потрібне в виду небезпеки вчинити що-то низького, ані тепер не жалко мені такої оборони; — противно, о много більше волю я після сеї оборони вмерти, чим після тої жити. Бо ні в суді, ні на війні, ані мені, ані другому кому не ялось намагатись на те, щоб сяк чи так втекти від смерти. Та бо і в борбах можна бачити не раз, що дуже легко смерти оминути, если лиш відкинеш зброю та на вколїшки падеш перед погонею. Є й багато иньших способів у всяких небезпеках уйти від смерти, если хто зважить ся на всяке дїло й слово. Але-ж ні, не те було б трудно, горожани, втекти від смерти, а багато тяжше від неслави. Бо швидше смерти мчить она....

Тож і тепер мене, того повільного та старого постигло те, що повільнійше, а моїх обвинителів, он тих дужих та жвавих щось швидшого: нечесть; і тепер відходжу я засуджений вами на смерть, а они правдою засуджені на нечесть, на беззаконе. І я при своїм вимірі лишаюсь і они при своїм. А оно якось відав і мало вже так статись і стало ся гадаю до ладу.—

XXX. Та що з того вийде на пізнійше, я хочу вам се випрокувать, вам що засудили єсьте мене; бо я вже бачите в такій годині, в яку люди найрадше пророкують, коли вже мають з життям розставатись.

¹⁾ Після сих слів приступили судії присяжні в друге до голосованя над високою каро і засудили Сократа по мисли обвинителів на кару смерти.

То-ж кажу вам, Атенці, тим що погубили мене, що кара вас постигне зараз після моєї смерти і то — кленусь Зевесом — багато тяжша, чим моя кара смерти. Тепер бо ви таке вчинили в надії, що станете вільні від сповіди з життя свого, а тим часом, кажу, зовсім противне вийде вам оно: Більше буде таких, що вас картати муть, а я їх доси гамував, хоч ви не добачали того; ще й завзятійші они будуть тим що молодші, а ви ще більше відказувати мете.

А если гадаєте, що людскою погубою ви не даєте другим ляяти себе за жите не праве — то ошибаетесь! Бо такий вигідний спосіб не є ані можливий, ані гарний, а онтой і найгарнійший і найлегший: не губити других, а над собою трудитись, щоб як найліпшим стати.

Отже таке випрокувавши вам, тим що проти мене дали голос — пращаю ся з вами!

XXXI. А з тими що за мною голосували, радо поговорив би я про те, що власне сталося, заки архонти заняті ділом та поки не відійду туди, де судилось з житем розставатись. Тож пождіть мені такий часочок, горожани, бо й ніщо не вадить побалакати з собою, доки вільно!

Ось то вам, як своїм приятелям, хочу вияснити: що значить ся те, що мене спіткало. Бо той звичайний в мене віщий голос, він то передше завсігди був вельми живий і навіть у дрібницях мені суперечив, скоро мав я в де-чому неслухно поводитись; тепер же стрінуло мене, як бачите й самі таке, що де-хто вже вважає би а навіть і вважає крайнім горем; а тимчасом мені не суперечив той божий голос ані коли виходив я рано з дому, ані коли входив сюди до суду, ні коли не-будь мав я в бесіді що-то повісти; а прецінь в иньших бесідах часто-густо таки перебивав мені в мові. Тепер же за цілий той процес ані в яким ділі ані в слові не перечив ся ніяк зі мною. Яка-ж причина сего, міркую? Я вам повім: Ось бачить ся таки добром те, що мені лучилось, та чей зовсім не слухно ми приймаєм, скоро вважаєм смерть нещастєм. Се і важкий для мене на те доказ. Бож годі, щоб звичайний в мене голос мені не суперечив, еслиб не мало стрінути мене яке добро.

XXXII. А розважмо еще і в той спосіб, як велика є надія на те, що добром оно. Бо одним із двох є смерть: або таке, що померший стає нічим, ані немає ніякої свідомости, або по переказам є се власне якась переміна чи вандрівка душі з одного місця в друге. Та если вже ніякого чутя не має, але неначеб сном твердим заснувши не має й сонних привидів ніяких, то чудовим зиском булаб смерть така. Бож я думаю, еслиб хто вибрав таку нічку, в яку так твердо спав, що навіть привидів не мав ніяких, та

порівняв всі інші ночі й дні життя свого з тою одною нічкою, а після розваги мав сказати: кілька то днів та ночей в життю своєму провів він ліпше й приємніше від тої ночі — то не кажу вже звичайний чоловік, а сам то король перський буде бачив, що дуже легко почислити такі ночі між тьмою інших днів та ночей.

Если отже чимось таким є смерть, так вжеж вважаю єї зиском, та-ж бо нічим більше ціла вічність справді не являється, як лиш одною ночьюю.

А если знову смерть є якоюсь вандрівкою з одного місця в друге і правда те, що повідають, що там є всі померші, то чиж є яке добро від того більше, судії?

Если-ж бо хто прибувши в Ад, свобідний від сих мнимих судіїв, застане тих праведних судіїв, що мають там судити, як Мінос та Радамант та Аяк¹⁾ та Тріптолем²⁾ і інші ті з героїв, що праведними були за життя — чиж то лиха булаб така вандрівка? — Або знову стрінутись із Орфеем³⁾ та Му-

¹⁾ Мінос, Радамант, Аяк звались синами Зевеса та любимцями богів, а на їх любов заслужили собі побожностю, лагідністю і справедливою; були праведними на сїм світі, тож і на тім світі (в Аді) поставив їх Зевес судіями померших. — Сих праведних судіїв ставить Сократ супроти мнимих судіїв, що засудили его на смерть. —

Мінос є: се мітичний король Крети, розумний володар і законодавець (Гл. II. 450), отець Ариадни і Девкаліона (Од. λ. 322. τ. 178); з его іменем в'яжуть ся билни при події мешканців Крети з двох віків, попереджаючих троянську війну.

Радамант: брат Міноса; він утік був з Крети перед Міносом, прибув до Окалеї, в Беотії, де одружив ся з вдовою по Амфітрионї Алькемоною, прабабкою роду Гераклїдів. За праведне жите перенїе его Зевес „без смерти“ на елїзейскї поля в країну блаженних (Од. δ. 564).

Аяк, мітичний король острова Айгїни, прадїд роду Аякїдів, отець Пелєя, Телямона і Фокоса (Гл. Ф. 189). Тих трьох судіїв судило в Аді на розпутю, відки вели дві дороги: одна в країну блаженних (на Елїзейскї поля), друга до Тартару на місце мук. Мінос старшував на судї, в сумнівних случаях він рішав, кудя послати тїни померших.

²⁾ Тріптолем: син короля Елевзиньського Келеоса та Метанейри, любимець Деметри, богинї хлїборобства і суспільного ладу, винаходчик плуга і добрий вчитель управи рілі. Деметра дала ему віс, запряжений в смоки, дала і насїне абїжа; на тім вовї їздив він скрізь по землі та навчав людий справляти рілю.

³⁾ Заким ще появились Гомерові піснї Іліяда та Одисея, була вже у Греків досить богата поезія людова, се б то короткі піснї, якими Грек виспівував свою долю і недолю, свої почуваня, викликуванї повами в природі та подїями звичайного буденного життя. Були се піснї хлїборобскї, (при обжиках), піснї при вродинах, піснї весільні, піснї при бенкетах, та жалїбні піснї при похоронах. Рівнож культ богів причинив ся немало до почину та розвитку грецкої поезії; похвальні гимни в честь богів, головню Аполлона, неслись скрізь по Греції. Традиція переказала нам навіть імена кількох віщих людий, лірників та бандуристів, що піснями своїми імали за серце, прояснювали уми та усмиряли дику вдачу й обчїяї своїх земляків. Між ними займал перше місце Орфей, мітичний лірник з Тракії.

засм,¹⁾ із Гезиодом²⁾ та Гомером, скількож дав би не один з вас за те? Бо-ж я бодай стократ хочу вмерти, если те правда; таж для мене бодай самого чудовий був би побут тамки, колиб можна так зійтись із Паламедом³⁾ та Аянтом Телямоновим⁴⁾ тай з иньшими із старинних, що покарались неправедним судом, та рівняти

Від его чарівної пісні дикі звірі ставали смирні, дерева ходили, скелі рухались. — По скоїї своєї любові жінки Еврідики пішов він за нею з лірою в руках до Аду, де чарівною піснею своєю сильно тронув королеву темного царства Перзетону; она вже й дозволила Еврідиді повернутись з чоловіком на ясеній світлі, але з тою умовою, що Орфей забераючи єї з Аду ні раз не огляне ся по-за себе, заким не вийдуть обоє на ясеній світлі. Та Орфей не зберіг умови — серед дороги оглянув ся, а тоді посланець божий і вожай тїний Гермес вмиль завернув Еврідиду назад до Аду — на віки.

1) Музаї, мітичний лїрник староатицький. Старинні гмни релїгійні, про роцтва, віщби та пісні, які загально приписувались Музаєви, зібрав і впорядкував Атенець Ономакрит по приказу Пейзистрата і Гїпарха.

2) Гезиод: один з найстарших нам звїсних поетів грецьких з 8-го віку до Хр. Походив з Беотії, в містечка Аскра, у підніжжя Гелїконського верху. Доховались нам отеї его твори: а) Труд і дні (*Ἔργα καὶ ἡμέραι*), де поет зображає поступенний упадок роду людського, а причину того унадку та недолі бачить в безправствах (беззаконю), які люди одні другим діють усюди. Ліком на ту люцку недолю та запорукою гаразду має бути праця; лише праця годна обновити людекість. Так подає поет опісля „добрі ради“, цїнні для хлїборобів та для домашнього хазїйства; дає розклад часу і днів принагідних до праці, що то в роді господарського калєндара.

Ся праця дає нам гарний образ тодішньої культури грецької. б) Родовід (Генєалогія) богів, де всїякі міти та билини про богів та богинь грецьких уняті в певну органічну цїлість. Теогонїчні міти та билини про героїв переплітає поет етичними замїтками та увагами, що відносять ся до природи і єї впливу на жите людске; через те є Гезиод батьком нового рода епосу в виразним напрямком етично-дидактичним. Ся праця є побіч Гомерових пісень найдавнїйшим памятником гелєнської мітологїї; се „свята книга“ Греків. Вже Геродот повідає, що Гомер (про него гл. више) і Гезиод виробили грецьких богів.

3) Паламед, син короля Евбої Навплїя; в билинах півнїйших від циклу Ілїади був він одним з героїв в походї на Трою, а визначав ся мудростю. Агамемнон, Одисей та Дїомед позавидували ему слави та мудрости, скрили в его наметї велику силу золота враз з підробленим письмом від Троянського короля Прїама, а опісля обвинили его перед війском о зраду. Нарід повірив в вину Паламеда та укамінував его.

4) Аянт, син Телямона, володара Салямїни, після Ахіля найхоробрїйший з героїв Ахайських під Троєю. Несправедливий засуд Ахайцїв вігнав его зі свїта. З волї Тетиди, матери Ахіля, належалась зброя Ахіля — по его смерті — найхоробрїйшому з поміж Греків. Та в борбі о ту зброю переміг „найхоробрїйшого“ Аянта проворний Одисей підступом: так і ему (Одисееви) припала Ахілева зброя. Та хитра перемога Одисея та неслухний вирок судїв розсердив Аянта: з важкого гнїву вїйшов він з ума. В ночі вибіг він з намету, накинув ся на стадо овець з мечем в руках, справив їм велику різню в думцї, що карає ненависних Ахайцїв; в кінці отямившись, з досади та горя пробиваєсь власним мечем. Ще й в Адї не може він застїти Одисееви его хитрощїй та перемоги; навіть і там не хоче з ним мириться.

свою долю з їхною, гадаю, не булоб не приємно. А що вже найважніше: тих на тому світі брати на допити та сповідь, як сих на сему світі та розбирати, котрий з них справді мудрий, а котрий вважаєсь мудрим, хоч не такий. Скільки-ж, судії, дав би не один за те, щоб так на сповідь взяти того, що повів на Трою велике військо¹⁾, чи Одисея²⁾, чи Сизифа³⁾ чи інших тисячних, як небудь звать ся, чоловіків та жінок?

З ними там вести розговори та приставати та їх на сповідь брати — невимовне булоб щасте. У кождім разі прецінь тамки не карають смертию...

Та бо і в иншому щасливі є ті на тому світі, чим сї на сему і вже во віки вічні є они безсмертні, скоро лиш правда те, що повідають.

¹⁾ На Трою повів військо Ахайців: Агамемнон, син Атреїв, „володар многих островів та й усього Аргосу“ король Мікен, верховний вожд Греків в поході на Трою. Гомер придає ему усякі прикмети великого вождя та славного лицаря, зове его „першим між Ахайцями“. Але він в почуття своєї сили й величи допускаєсь незаконних вчинків, що не раз причинило Ахайцям великого лиха. Тож сей „перший між Ахайцями“ не зазнав гараду дома, вернувши з під Трої: убив его Айгіст в змові з его зрадливою жінкою Клітаймнестрою. Ще й в Адї жалуєсь він Одисеєви на свою гірку долю ось як:

„Бо і не люди лихі згубили мене вже на суші:
 „Але Егіст менї смерть загодїв і долю лихую:
 „Той мене стратив з зрадливою жінкою в двох запросивши
 „В дїм пообідать і вбив як вола убивають при яслах.“

(Гом. Одис.-Ніщ. XI. 408—411.)

²⁾ Оди сей (Сердитий) Ляертенко, король Кефаленів на Итаїї, Самї, Закінті Айгіпї і Крокилї; его жінка Пенельона, а син Телемах. Під Іліоном визначав ся він між Ахайськими героями хоробростию, второпностию а над все: хитрощами; був хиткий на всякі хитроці. Головно хитрощам Одисея завдячували Греки здобуте Трої (деревляний кінь). — Лукавив богато сей хитромудрий Ляертенко; мав на сумайню і душу Аянта, що був Ахайцям щитом та покровом від напастей Троянців. Тож і не судилось ему хутко вернутись з під Трої у рідну землю: блукав ся богато по морю, зазнавав стосотнього лиха. Та в кінци прибув домів, де найшов вірну жінку Пенельону, дорогого сина та батька, що довгі літа его виглядали. Поворот та доля Одисея, се як раз антигеа до повороту і долї Агамемнона.

³⁾ Сизиф, батько героя Глявка, основатель Ефіри (північного Коринту), вельми проворний та лукавий чоловік; за ледаче жите терпить він в Адї-тяженько; про его муки невольні (поетичний образ грижі совісти) розкаже Одисей ось як:

„Вачив я теж і Сизифа, як терпів муки невольні:
 „Сей з величезною завш каменюкою мусїв возитись.
 „От, він на гору збираючись разом руками й ногами
 „Пхає, відкочує вверх каменюку і тільки досягне
 „Верху і має от-от через верх перекинуть на той бік,
 „Як каменяка скажена назад у долину й бубузне.
 „Знов підіймає її він з долини і знов пхає в гору;
 „Річкою піт з його злетє ся, а с чуба аж курить ся порох“.

(Гом. Одис.-Ніщ. XII. 594—601.)

XXXIII. Але і вам, судії, треба чогось доброго надїяти ся по смерті і те одно вважають за правду, що не має для праведника нічого злого, ні за життя ні після смерті, та що богове его вчинки добре видять; тай моя теперішна доля не склалась так сама собою, але мені ясно, що вже вмерти та позбутись трудів для мене було ліпше. Тим то мене ніколи той віщий голос не гамував і я справді зовсім не серджу ся на тих, що мене засудили й обвинили. Правда, не в тій думці они мене засудили й обвинили, але гадали, що мені пошкодять; — ось те годить ся їм зганити!

Та сего лиш я в них прошу: Моїх синів, скоро виростуть, карайте, громадяни, і так само пакости творить їм, як вам творив я, скоро вважати мете, що о маєтки та о де-що иньше дбають більше, чим о чесноту, та скоро вважатись муть за що-то, а нічим не є, — карайте їх, як вас картав я, що не дбають о те, що повинні та видають ся за що-то, а ніщо не значуть. А скоро так творити мете, то слушної від вас зазнаю долі і я сямий й мої сини.

Але пора вже розставатись — мені на смерть, вам до життя; а хто із нас по лучшу долю йде, не відомо нікому, лиш Богови одному. —

X

151-

